

NEMZETI ETNOCENTRIZMUS KÖZÉP-EURÓPÁBAN

Jonathan Swift a 18. század elején megjelent, Gulliver utazásairól szóló nagy-sikerű regényében aligha gúnyolhatta volna ki a csoportalapú elfogultságot, ha olvasói eleve nem osztották volna a saját nemzeti, vallási vagy rendi csoportjuk felsőbbrendűségével kapcsolatosan táplált nézetet. A társadalomtudományban Sumner volt az első, aki széles körben gyűjtött etnográfiai adatanyagra támaszkodva a 19. század végén az Egyesült Államokban teoretikusan is megfogalmazta és névvel jelölte az etnocentrizmus jelenségét, amelynek jelentkezését nem kötötte korhoz: „Minden csoport táplálja saját büszkeségét és hiúságát, azzal kérkedik, hogy felsőbbrendű, felmagasztalja saját istenségeit, és megvetően tekint a kívülállókra. Minden csoport saját szokásait tekinti az egyedül helyénvalóknak, s ha azt látja, hogy a többi csoportok más szokásokat követnek, ez gúnyos megvetését váltja ki” (Sumner, 1978, 38).

A 18. század végén, a 19. században születő európai nacionalizmusok nem a semmiből építkeztek, amikor leendő és meglévő tagjaik érzelmi elkötelezettségét erősítő nemcsak egyedülvalóságukat, hanem felsőbbrendűségüket is meghirdették. Wesselényi Miklós, aki a nemzetté válás folyamatának a magyarok körében nemcsak aktív alakítója, hanem éber kritikusa is volt, már a 19. század harmincas éveiben a „hon melletti előítéletekről beszélve” felismerte a nemzeti kategória mentén meghatározott csoporthoz való ragaszkodás etnocentrikus jellegét: „A valamihez vonzó buzgó szeretet gyakran vakká teszi ezen indulatot, s kinek hévvel lobog az egyhez szeretete, könnyen igazságtalan-ná lesz mások iránt, nem ismeri el azoknak valódi becsét, hibát lát, hol nincs, s a legjobbnál is jobbnak tartja önbálványait” (Wesselényi, 1976, 118).

Az amerikai kísérleti szociálpszichológia steril kérdésfeltevéseivel szemben alternatívákat kereső európai szociálpszichológia a 20. század hetvenes éveiben, Henri Tajfel klasszikus kísérleti eredményeinek nyomán újrafogalmazta és kísérleti vizsgálat tárgyává tette az etnocentrikus elméleti paradigmát. A kísérleti eredmények azt mutatták, hogy tetszőlegesen megadott, minden történeti és szociológiai konnotációt nélkülöző kategóriák is alkalmasak arra, hogy egymást nem ismerő kísérleti személyekben csoportazonosulás jöjjön létre, amellyel szemben a másik csoport diszkriminatív viselkedés és negatív értékítéletek tárgyaként jelenik meg (Tajfel, 1970, Doise et al., 1972). Ezeket az eredményeket később Turner (Turner, 1987) általánosította. Turner elmélete szerint a saját csoport előnyös beállítása és a saját csoport tagjai irányában mutatott kedvezés, valamint a másik csoport leértékelése és a másik csoport tagjainak diszkriminációja okozza az emberek vágyakozását arra, hogy személyes

identitásuk pozitív érzelmi alapjait a kollektív identitással kapcsolatba hozott pozitív érzésekkel megtámogassák.

Az etnocentrizmus szociobiológiai elméletei szerint a saját csoportnak kedvező értékítélet és viselkedés oka a csoport tagjaira jellemző génállomány továbbörökítése. Rokonsági csoportok esetében ez az elmélet esetleg magyarázó értékű lehet, azonban mihelyt nagy létszámú, „elképzelt” csoportokról vagy mesterségesen létrehozott csoportokról van szó, a saját társaságukat kereső „önző gének” által ösztönzött vak nepotizmus feltételezése minden alapot nélkülöz. Érdekesebbek azok az elméletek, amelyek számítógépes szimulációk útján létrehozott „társadalmak” megfigyelésével a társadalmat valószínűségi alapon rendező elvnek mutatják be az etnocentrizmust. Bozsonyi Károly ismereti Sakoda (1971) kísérletét, akinek mesterségesen létrehozott világában az etnocentrizmusnak az felel meg, hogy egy-egy aktor a saját csoport tagjához vonzódik, míg a másik csoport tagja taszítja. A szimulációk elvégzését követően a két csoport elkülönült egymástól. A kölcsönös taszítás és az egyoldalú vonzás megtette a magáét. Volt azonban egy másik kiindulás is. Ebben az esetben csak a taszítás volt biztos, a saját kategóriához tartozó aktor iránti attitűd neutrális volt (nem tartalmazott sem vonzást, sem taszítást). Különös módon ez a másik dinamika nagyobb fokú szegregációt eredményezett, mint az első.

A történetileg és társadalmilag konstruált valóságban élő emberi lények között működő csoportalapú taszítások és vonzások természetesen aligha sűrítethők egyetlen vektorba, s azt végképp nem feltételezhetjük, hogy egy emberi aktort kizárólag egyetlen csoport-hovatartozásra redukálhatnánk. Az élet azonban létrehozhat olyan helyzeteket, például tömegben, ahol az aktorok mozgását egyes-egyedül a csoport-hovatartozás szabja meg. Képzeljünk el egy tüntetést egy városban, ahol legalább két nemzeti vagy etnikai csoport tagjai élnek. A tüntetés olyan kérdés körül zajlik, amely az egyik nemzeti csoport tagjai számára pozitív, míg a másik nemzeti csoport tagjai számára negatív jelentőségű. Az eltérő érzelmi reagálás mentén könnyen polarizálódhat a tömeg. Az érzelmi polarizáció következményeként az aktorok egyik vagy másik csoporthoz lesznek kénytelenek sorolni magukat, és ha a hangulat felforrósodik, akkor az eltérő besorolás által motivált aktorok között végbemehet ugyanaz a dinamika, mint amelyet Sokoda tapasztalt, A-nak és B-nek nevezett részecskéi között.

Ebben a fejezetben arra teszünk kísérletet, hogy a Kárpát-medence területén osztozó három országban adott válaszokat elemezzük az etnocentrikus értelmezési keret szempontjából.

A Kárpát-projekt kérdőívének nemzeti etnocentrizmust vizsgáló blokkjában nyolc állítást fogalmaztunk meg, amelyek közül négy pozitív és négy negatív értékelést foglalt magában.

Pozitív állítások:

Ez a nemzet sokat szenvedett a történelem során, mégis fennmaradt.

Csodálatra méltó e nemzet összetartása.

Ez a nemzet mindig is a civilizáció élharcosa volt.

*Nincs még egy olyan nemzet, amely annyi tudóst, író,
zeneszerzőt adott volna a világnak.*

Negatív állítások:

*Fennhéjázó, gögös nemzet, mely megszokta, hogy uralkodjék.
Vendégszeretőnek tartják magukat, pedig csak haszonlesők.
Kevés olyan nemzet van Közép-Európában, mely oly sokat beszélt
és oly keveset tett.
Bármit állítsanak is magukról, az európai demokratikus normáknak
sosem lesznek képesek megfelelni.*

A nemzeti kontextusba helyezett etnocentrizmust úgy vizsgáltuk, hogy a válaszadóknak minden egyes állítás esetében lehetőségük volt arra, hogy az állítások vélt igazságtartalmát ne csak a saját nemzetükre, hanem a velük együtt élő másik nemzetre vonatkoztatva is mérlegeljék. Ezáltal az etnocentrikus szindróma a maga teljességében megnyilvánulhatott, magában foglalva a saját nemzet felértékelését és a másik nemzet leértékelését. Az etnocentrikus szindróma teljes hiányának felel meg a saját nemzet (ingroup) leértékelése és a másik nemzet (outgroup) felértékelése. Sajátos beállítódást feltételez mindkét nemzet felértékelése és mindkét nemzet leértékelése. Az első esetben méltányosságra, a második esetben a nemzeti ideológiákkal szembeni kritikai távolságtartásra gyanakodhatunk. Szkepszisként értelmezzük az egyik nemzetre sem igaz válaszokat, ha pozitív és negatív válaszoknál egyidejűleg jelenik meg.

A következő táblázatokban az eredményeket mutatjuk be. A vizsgálatok e fejezetben tárgyalt részei minden esetben az egymás mellett élő, többségi és kisebbségi nemzeti-etnikai csoportok közötti viszony lehetséges etnocentrikus komponenseinek feltárására irányultak. Erdélyben értelemszerűen a magyarok és a románok közötti viszony állt a vizsgálatok középpontjában, a Felvidéken (Dél-Szlovákiában) a magyarok és a szlovákok válaszait hasonlítottuk össze. Magyarországon csak a szlovák kisebbség körében gyűjtöttünk adatokat, de az egyes állításokat a magyarokra nézve is mérlegelheték.²⁸

²⁸ A magyarországi reprezentatív mintán végzett vizsgálat alkalmával a válaszadókat csak arra kértük, hogy az egyes állításokat a magyarokra vonatkoztatva ítélik meg aszerint, hogy egyetértenek vagy nem értenek egyet azokkal. Mivel referensként csak egyetlen csoport, a saját nemzet szerepelt, az eredmények nem hasonlíthatók össze azokkal az eredményekkel, amelyek akkor születtek, amikor ugyanezeket az állításokat a megkérdezetteknek úgy kellett megítélniük, hogy referensként mind a saját, mint egy másik nemzetre is gondolhattak.

A saját nemzet kontextusában a pozitív állítások nagymérvű elfogadása, illetve a negatív állítások ugyancsak nagymérvű elutasítása nem speciálisan a magyar nemzeti hovatartozás következménye. A hetvenes években végzett hasonló témájú vizsgálatok ugyanezt a tendenciát mutatták. Újabb vizsgálatok eredményei szerint a világ más országaiban is ez a helyzet (Csepeli-Örkény, 1998, 16–18).

Míg a nemzeti kontextusba helyezett etnocentrizmus érzelmi megnyilvánulásai univerzálisak, az érzelmekre épülő ideológiai tartalmak különböznek. Korábbi és mai magyaror-

Nemzeti etnocentrizmus a magyarok és a románok körében, százalékban

	Ingroupra igaz		Outgroupra igaz		Mindkét nemzetre igaz		Egyik nemzetre sem igaz	
	M	R	M	R	M	R	M	R
Ez a nemzet sokat szenvedett a történelem során, mégis fennmaradt.	62	76	4	2	32	19	2	3
Csodálatra méltó e nemzet összetartása.	33	39	19	22	34	32	14	7
Ez a nemzet mindig a civilizáció élharcosa volt.	57	58	2	5	9	26	32	11
Nincs még egy olyan nemzet, amely annyi tudóst, író, zeneszerzőt adott volna a világnak.	41	53	2	1	25	21	32	25
Fennhéjázó, gőgös nemzet, mely megszokta, hogy uralkodjék.	18	9	31	59	9	32	42	26
Vendégszeretőnek tartják magukat, pedig csak haszonlesők.	8	11	41	38	12	14	39	37
Kevés olyan nemzet van Közép-Európában, mely oly sokat beszélt és oly keveset tett.	4	42	66	16	8	14	22	28
Bármit állítsanak is magukról, az európai demokratikus normáknak sosem lesznek képesek megfelelni.	2	17	64	12	10	15	24	56

A pusztán gyakoriságok alapján látható, hogy Erdélyben mind a románok, mind a magyarok hajlanak a nemzeti etnocentrizmusra, különösen ha történelemről

százi vizsgálatok arra utalnak, hogy a történelem és a kultúra témái kedveznek a nemzeti gőg megjelenésének, és a jóval csekélyebb tartalékokkal rendelkező nemzeti önkritika a nemzeti karakter hibáiból meríti erejét.

Magyarországi magyarok vélekedése egy négyfokú skálán	Átlag
Bármit állítsunk is magunkról, az európai demokratikus normáknak sosem leszünk képesek megfelelni.	2.03
Csodálatra méltó a magyarok veszély idején megnyilvánuló összetartása.	3.09
A magyarok mindig is a civilizáció élharcosai voltak Európában.	2.88
Ez a nemzet sokat szenvedett a történelem során, mégis meg tudta tartani azonosságát.	3.44
Fennhéjázó, gőgös nemzet a magyar, mely megszokta, hogy uralkodjék.	1.71
Kevés olyan nemzet van Közép-Európában, mely oly sokat beszélt és oly keveset tett, mint a magyarok.	.85
Nincs még egy olyan nemzet, amely annyi nagy tudóst, író, zeneszerzőt adott volna a világnak.	3.32
Vendégszeretőnek tartjuk magunkat, pedig csak haszonlesők vagyunk.	1.86

van szó. A nemzeti önkritika a románokra inkább jellemző, mint a magyarokra. A dél-szlovákiai helyzetkép azt mutatja, hogy a magyarok egészében véve jobban hajlanak etnocentrizmusra, mint a velük együtt élő szlovákok. A magyarországi szlovák kisebbség csoporttudatáról sokat elárul, hogy körükben etnocentrizmusról alig beszélhetünk (122. táblázat).

121. táblázat

Nemzeti etnocentrizmus a dél-szlovákiai magyarok és szlovákok körében, százalékban

	Ingroupra igaz		Outgroupra igaz		Mindkét nemzetre igaz		Egyik nemzetre sem igaz	
	M	Sz	M	Sz	M	Sz	M	Sz
Ez a nemzet sokat szenvedett a történelem során, mégis fennmaradt.	62	33	2	9	32	43	4	15
Csodálatra méltó e nemzet összetartása.	52	30	3	9	31	51	14	10
Ez a nemzet mindig a civilizáció élharcosa volt.	56	18	1	12	13	36	30	34
Nincs még egy olyan nemzet, amely annyi tudóst, író, zeneszerzőt adott volna a világnak.	73	28	1	7	13	35	13	30
Fennhájázó, gőgös nemzet, mely megszokta, hogy uralkodjék.	6	9	23	28	9	32	62	31
Vendégszeretőnek tartják magukat, pedig csak haszonlesők.	3	4	18	10	9	34	70	52
Kevés olyan nemzet van Közép-Európában, mely oly sokat beszélt és oly keveset tett.	1	8	43	4	7	29	49	59
Bármit állítsanak is magukról, az európai demokratikus normáknak sosem lesznek képesek megfelelni.	1	5	26	6	6	31	67	58

A három adatbázist a továbbiakban egységesen kezeljük. A nyolc állításban rejlő etnocentrikus attitűdöket főkomponens-analízissel aggregáltuk.²⁹ Az etnocentrizmus erősségét mutatja be a 123. táblázat.

A régióban szemmel láthatóan a kisebbségi magyarok körében legerősebb az etnocentrikus beállítódás. Az erdélyi magyarok etnocentrizmusa alig halad-

²⁹ A főkomponens-analízishez a válaszokat a következőképp alakítottuk át: az etnocentrizmus jelének ítéltük és a legmagasabb pozitív értékkel kódoltuk, ha a pozitív értéktartalmú itemet a saját nemzetre nézve igaznak ítélte a válaszadó, illetve, ha a negatív állításokat a másik nemzetre tartotta érvényesnek. Az etnocentrizmus hiányát jelezte az előbbi válaszstruktúra ellentettje. Azokat a válaszokat, amelyek nem tettek különbséget az ingroup és az outgroup között, „középre” kódoltuk.

ja meg a dél-szlovákiai magyarokét. Ezzel szemben a románok és a szlovákok kevésbé mutatnak etnocentrikus beállítódást, míg a magyarországi szlovákok esetében nem is beszélhetünk ilyen típusú attitűdökről.

122. táblázat

Nemzeti etnocentrizmus a magyarországi szlovákok körében, százalékban

	In groupra igaz	Out- groupra igaz	Mindkét nemzetre igaz	Egyik nemzetre sem igaz
Bármit állítsanak is magukról, az európai demokratikus normáknak sosem lesznek képesek megfelelni.	6	6	18	70
Csodálatra méltó e nemzet összetartása.	7	22	61	11
Ez a nemzet mindig a civilizáció élharcosa volt.	1	37	31	30
Ez a nemzet sokat szenvedett a történelem során, mégis fennmaradt.	3	40	53	5
Fennhájzó, gőgös nemzet, mely megszokta, hogy uralkodjék.	9	4	8	79
Kevés olyan nemzet van Közép-Európában, mely oly sokat beszélt és oly keveset tett.	8	8	8	76
Nincs még egy olyan nemzet, amely annyi tudóst, író, zeneszerzőt adott volna a világnak.	2	68	22	9
Vendégszeretőnek tartják magukat, pedig csak haszonlesők.	7	5	12	76

123. táblázat

Nemzeti etnocentrizmus a régióban, faktorszórátlagok³⁰

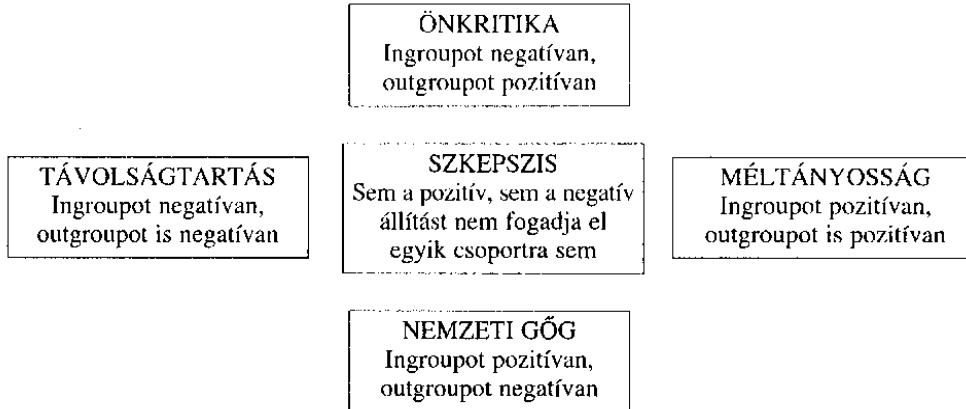
	Többségi helyzet	Paritásos helyzet	Kisebbségi helyzet
Erdélyi magyar	.759	.398	.549
Erdélyi román	.234	– .042	– 1.401
Szlovákiai magyar	.537	.625	.589
Szlovákiai szlovák	– .240	– .642	– .557
Magyarországi szlovák			– 1.190

A lokális többségi vagy kisebbségi helyzet Erdélyben jobban befolyásolja az etnocentrikus nézetek erősségét, mint Dél-Szlovákiában. A románok mindaddig, amíg a lakóhelyükön kisebbségi vagy paritásos helyzetben élnek, nem mutatnak etnocentrizmust, de a többségi helyzet az ő esetükben is előhívja az ilyen típusú nézeteket. Az erdélyi magyarok, éljenek többségi vagy kisebbségi

helyzetben, erősen etnocentrikusak, paritásos viszonyok között azonban etnocentrizmusuk valamelyest csökken. Ebből arra következtethetünk, hogy a magyarok esetében mind a többség nyújtotta biztonság, mind a kisebbségben élés okozta fenyegetettség hasonló eredményre vezet: az etnocentrizmus felerősödésére. Dél-Szlovákiában a lakóhely etnikai összetétele másként hat: a szlovákiai magyarok egyként etnocentrikusak, akár többségben, akár kisebbségben élnek, míg a szlovákokra általában nem jellemző az etnocentrizmus. Ez utóbbi annál inkább igaz, minél több magyarral élnek együtt a lakóhelyükön.

Az etnocentrizmusról alkotott kép azonban tovább árnyalható, ha az etnocentrizmust nem csupán a saját nemzet felértékelése–másik nemzet leértékelése-skála egydimenziós végpontjai között képzeljük el.³¹ Az etnocentrikus állítások mögött nemcsak a különbségtevés és annak hiánya mentén húzhatunk választóvonalakat, hanem magukat az állításokat is tipizálhatjuk. Négy tematikus blokkba rendeztük az itemeket: az identitás dimenziója (a fennmaradás és a kultúra kiválósága), a kohézió (nemzeti összetartás, illetve szavak és tettek), az európaiság (civilizáció élharcosa, európai normák), a karakter (uralkodó nemzet és hamis vendégszeretet).

A saját, illetve a másik nemzeti csoport kontextusába egyaránt belehelyezhető pozitív és negatív állításokkal való egyetértés, illetve egyet nem értés lehetséges értékei, tematikai egységek szerint lehetővé tették az etnocentrikus szindrómától az önkritikáig ívelő válaszminták azonosítását. A válaszminták definiálását mutatja be a 12. ábra.

12. ábra

A válaszminták definiálása

Az etnocentrizmus belső szerveződésének feltárásához első lépésben az egyes tematikus blokkokhoz tartozó válaszminták gyakoriságát mutatjuk be.

A legnagyobb gyakoriság értékét a nemzeti karakter jegyében jelentkező kölcsönös méltánylás válaszmintája mutatja, aminek alapján azt mondhatjuk, hogy

³¹ A többdimenziós megközelítést az is indokolja, hogy az állításokat mindkét nemzetre elfogadók, illetve elutasítók összevonása nem magától értetődő.

a domináns reagálás (32 százalék) nélkülözi az etnocentrizmust. A gyakorisági sorban következő válaszminta azonban már markáns etnocentrikus reagálást jelez. Az identitás témájában jelentkező nemzeti gőg aránya 26 százalék. A nemzeti azonosulás erejére utal, hogy az önkritikára hangolt minták mindegyik témában igen alacsony gyakorisággal jelennek meg, és ugyancsak alacsony a távolságtartó reagálások aránya.

124. táblázat

Az etnocentrikus szindróma és annak hiánya
(témák és válaszminták előfordulása)

	Előfordulás (%)
Karakter–méltányosság	32,3
Identitás–nemzeti gőg	26,0
Kohézió–méltányosság	17,6
Európaiság–szkepszis	14,0
Identitás–méltányosság	12,0
Európaiság–nemzeti gőg	11,2
Karakter–nemzeti gőg	11,2
Kohézió–nemzeti gőg	11,0
Európaiság–méltányosság	8,9
Identitás–önkritika	6,2
Karakter–távolságtartás	5,8
Kohézió–szkepszis	5,3
Kohézió–önkritika	3,3
Identitás–távolságtartás	2,5
Európaiság–távolságtartás	2,5
Karakter–önkritika	1,8
Európaiság–önkritika	1,5
Kohézió–távolságtartás	0,8

A válaszminták gyakoriságának ismerete alapján semmit sem mondhatunk arról, hogy az egyes válaszadók között vannak-e tipikus csoportok, amelyek tagjai azonos jellegű válaszmintákat preferálnak, és ennek alapján az etnocentrikus szindróma vagy annak hiánya különböző mértékben jellemző lehet rájuk. A kérdés megválaszolása érdekében klaszterelemzést végeztünk el. A 125. táblázat azt mutatja, hogy a keletkező öt csoport a válaszminták szempontjából miként különbözik egymástól.

A táblázat vízszintes sorai azt mutatják, hogy az egyes válaszminták miként vesznek részt a létrejött öt válaszadói csoport profiljának alakításában. Az első csoportot a „béke barátai”-nak neveztük el, mivel erre a körre a kölcsönös méltánylás, egymás pozitívumainak méltatása és elismerése jellemző (elsősorban a kohézió és a karakter témáiban). A második csoportot euro-szkeptikus idealis-

táknak neveztük. Az elnevezés oka, hogy ennek a csoportnak a tagjai mind a saját, mind a másik nemzet esetében vonakodnak az európai küldetéstudat elismerésétől, ugyanakkor a nemzeti karakter-állítások által implikált heves kritikát is elutasítják, legyen szó akár a saját, akár a másik nemzeti csoportról. Idealizmusuk tehát nem ér véget a saját nemzeti csoportjuk határán. Ideológiai-politikai kérdések esetében nem meglepő, hogy vannak, mégpedig nem is kevesen, akiknek nincsenek meggondolt gondolataik, nincsenek nézeteik. Gombár Csaba „politikai névtelenek”-nek nevezi ezt a csoportot, amelyet a táblázatban a „névtelenek”³² szóval jelöltünk. A nemzeti etnocentrizmus szempontjából tiszta képletet, akiről Wesselényi is írt már, a „gögösök” képviselik. A közép-európai nemzeté válás megkésettségének, traumáinak ismeretében nem meglepő, hogy vannak olyanok, akik a nemzeti történelem etnocentrikus tanulságait elhárítják maguktól és kölcsönösen tartózkodnak egymás negatív reprezentációjától. A bizalom hídfői e csoport esetében már megvannak. Őket neveztük „kooperálók”-nak.

125. táblázat

Az etnocentrikus szindróma és annak hiánya

	Békebarátok	Euroszkeptikus idealisták	Névtelenek	Gögösök	Kooperálók
Identitás-önkritika	.00	.03	.00	.00	1.00
Identitás-méltányosság	.15	.10	.17	.01	.00
Identitás-távolságtartás	.01	.12	.02	.00	.00
Identitás-gög	.21	.12	.17	.83	.00
Európaiság-méltányosság	.22	.00	.09	.01	.09
Európaiság-távolságtartás	.02	.00	.04	.00	.04
Európaiság-gög	.02	.00	.05	.57	.00
Európaiság-önkritika	.00	.00	.01	.01	.11
Európaiság-szkepszis	.00	1.00	.00	.01	.02
Kohézió-önkritika	.01	.01	.04	.02	.12
Kohézió-méltányosság	.38	.25	.11	.01	.20
Kohézió-távolságtartás	.00	.01	.01	.00	.00
Kohézió-gög	.02	.04	.02	.57	.01
Kohézió-szkepszis	.04	.20	.03	.00	.06
Karakter-önkritika	.00	.00	.02	.01	.10
Karakter-méltányosság	1.00	.59	.00	.09	.49
Karakter-távolságtartás	.00	.01	.12	.01	.03
Karakter-gög	.00	.04	.06	.51	.02
Összesen	20	14	45	15	6

³² A későbbiekben ki fog derülni, hogy ezek a „névtelenek” igazából rejtőzködők, akik etnocentrizmusukat arctalansággal takargatják.

A 126. táblázat mutatja be, hogy az etnocentrikus nézetekhez való viszony szempontjából különböző öt csoport milyen arányok szerint oszlik meg az egyes nemzeti csoportokban. Egyértelmű, hogy a béke barátai a magyarországi szlovákok körében fordulnak elő legnagyobb arányban. E csoport jelentős Dél-Szlovákiában is, de csak a szlovákiai magyarok körében. A szlovákiai szlovákok körében az euro-szkepszis és a nemzeti idealizmus tűnik gyakran vallott nézetnek, legalábbis, ha e nézettípus részesedésének alacsony mértékét vesszük alapul a többi nemzeti csoportban. A nemzeti névtelenség aránya a szlovákiai szlovákok és az erdélyi románok esetében igen magas, ami talán azt mutatja, hogy a többségi helyzet nem kényszeríti a nemzet tagjait arra, hogy folyamatosan riadót fújjanak a megmaradásra mozgósítandó tagjaiknak. Ez a reakció sokkal inkább jellemző a kisebbségi helyzetre, ahol a fenyegetettség-érzést a nemzeti etnocentrizmus tételeinek elfogadása ébren tartja (vagy megfordítva). Nem véletlen, hogy mindkét kisebbségi magyar minta körében a nemzeti gőg relatíve nagy arányban jelent meg. A kooperáló, bizalmon alapuló attitűd csak a magyarországi szlovákok körében mutatkozott meg, akik egészében legkevésbé sem gyanúsíthatók a saját nemzeti csoportjuk iránti bármiféle érzelmi elfogultsággal. Erre már az alapmegoszlásokat ismertető tábla láttán is felfigyelhettünk.

126. táblázat

Etnocentrikus és nem etnocentrikus válaszadói csoportok megoszlása
nemzeti csoportok szerint a Kárpát-medencében

	Béke- barátok	Euro- szkeptikus idealisták	Névtelenség	Gőgösök	Kooperálok
Erdélyi magyar	14	9	49	29	–
Erdélyi román	11	4	64	20	–
Szlovákiai magyar	29	17	29	25	–
Szlovákiai szlovák	8	25	61	3	2
Magyarországi szlovák	38	13	23	–	26

Az eddigiek során az állítások tematizálása eredményeként képzett változók többváltozós elemzésével kapott válaszalakzatok szerint a válaszadók között hasonlóságokat és különbségeket állapítottunk meg, s ennek alapján a válaszadókat az etnocentrizmus–anti-etnocentrizmus jellege szerint csoportosítottuk. Az etnocentrizmus típusait eddig csak az egyes etnikai-nemzeti csoportok szerinti bontásokban vizsgáltuk, holott nyilvánvaló, hogy ezek a nemzeti kategóriák mindegyik csoport esetében keresztbe metszik a társadalmi struktúrát alkotó szociális kategóriákat. A válaszadók szociális státusát a jövedelem, az iskolai végzettség, a vagyoni helyzet segítségével egyetlen mutatóval fejeztük ki, s e mutató értékei mentén deciliseket alakítottunk ki.³³ Az etnocentrizmus válasz-

³³ A deciliseket országonként hoztuk létre, ezért a 127. táblázatot soronként lehet csak elemezni. Etnikai csoportok közötti összehasonlítást csak országhatárokon belül tehetünk.

alakzatai szerint képzett csoportokat, valamint az etnikai-nemzeti hovatartozást keresztezve létrehoztuk a 127. táblázatot. A táblázat egyes celláiban látható számok azt mutatják, hogy az adott keresztezés mentén létrejött csoport tagjai mekkora státus-decilis-átlaggal rendelkeznek. Minél nagyobb a szám, annál magasabb az adott cellában található válaszadók átlagos társadalmi státusa.

127. táblázat

Nemzeti hovatartozás, etnocentizmus és társadalmi státus

	Béke barátok	Euro-szkeptikus idealisták	Névtelenek	Gőgösök	Kooperálok
Erdélyi magyar	6.86	7.15	5.27	5.32	3.50
Erdélyi román	6.22	8.04	5.01	5.20	5.50
Szlovákiai magyar	5.66	5.79	5.35	5.26	3.65
Szlovákiai szlovák	5.62	5.53	5.50	4.48	6.19
Magyarországi szlovák	5.41	6.13	5.22	9.25	5.50

A táblázatból látható, hogy az erdélyi magyarok esetében a legmagasabb státusúak az euro-szkeptikus idealisták körében találhatóak. A kooperálok ezzel szemben a legalacsonyabb státusúak közül kerülnek ki. Viszonylag magas státus jellemzi a az etnikumközi béke barátait. A státus szerint képzett mezőny közepén helyezkednek el a névtelenek és a nemzeti etnocentrizmus elkötelezettjei.

Az erdélyi románok körében a legmagasabb státusúak ugyanúgy kételkednek a román nemzet speciális európai küldetésében, mint ahogyan a legmagasabb státusú magyarok. A béke barátai relatíve magas státussal rendelkeznek a románok körében is. A maradék három válaszalakzat híveinek státusa nagyjából hasonló, de a románok esetében a kooperálok státusa viszonylag magas.

A szlovákiai magyarok esetében azt látjuk, hogy a kooperálok státusa – akárcsak az erdélyi magyaroknál – az összes többi válaszalakzathoz képest a legalacsonyabb, de a különbségek az egyes válaszalakzatok között nem túl nagyok, bár az euro-szkeptikus idealisták és a békebarátok státusa a többiekéhez képest kissé magasabb.

A szlovákiai szlovákok körében az etnocentrizmus és az alacsony státus együttjárása figyelhető meg, s az összes többi esettől eltérően ebben a körben a kooperálóakra jellemző egyedül a viszonylag magas státus. A magyarországi szlovákok körében az etnocentrizmus, egyedülálló módon, a magas státussal rendelkezők sajátja. A vizsgálat korábbi fázisaiban már kimutattuk, hogy a magyarországi szlovákok között létezik egy sajátos csoport, amely messze eltávolodott a szlovák hagyományoktól, de az utóbbi években kezdi újradefiniálni szlovák identitását. Ez a csoport nem elsősorban magyarországi kisebbségként definiálja önmagát, hanem a szlovák nemzet külföldön élő részeként. Ez a csoport lelhető fel az etnocentrikus és magas státusú magyarországi szlovákok körében.

Erdélyben és Dél-Szlovákiában az itt élő etnikai csoportok kölcsönös megítélése attól is függ, hogy az adott csoport milyen etnikai szerkezetű településen él. A többségi helyzet elméletileg az etnocentrizmus két szélsőséges pólusa felé is eltolhatja az attitűdöket: egyfelől a többségben élés adta biztonság felerősítheti az etnikai gőgöt, a másik etnikummal szembeni fölényérzetet, másfelől ez a biztonság toleránsabbá is tehet, azaz elősegítheti a méltányosságot, a másik etnikai csoport pozitívumainak felismerését is.

Amikor többségről és kisebbségről beszélünk, meg kell különböztetnünk az Erdélyre és Dél-Szlovákiára jellemző globális és lokális létszámarányokat. Az előbbi a románok és szlovákok többségi, a magyarok kisebbségi helyzetét fejezi ki. Az utóbbi a lakóhely településének etnikai szerkezetét mutatja, ahol akár a magyarok is élhetnek többségi helyzetben.

A globális és lokális többségi–kisebbségi helyzet etnocentrikus beállítódásra gyakorolt hatását egy speciális modellben mutatjuk be. A modell feltételezi, hogy mind Erdélyben, mind Dél-Szlovákiában a magyarok, illetve a románok és a szlovákok ugyanolyan arányban élnek lokális többségi, illetve kisebbségi pozícióban. Ebben a modellben egy összevontabb tipológiát alakítottunk ki klaszteranalízis segítségével.³⁴ A kirajzolódó három típus a békebarát, a gőgös és a méltányos csoportot rajzolta ki.

128. táblázat

Az etnocentrizmus típusai az etnoökológiai státus mentén egyenlő elemszámúra torzított mintán, standardizált változók átlagai a klasztercsoportok mentén

	Önkritika	Gőgösség	Méltányosság
Identitás–önkritika	.36	– .15	– .15
Európaiság–önkritika	.41	– .17	– .18
Karakter–önkritika	.22	– .07	– .11
Kohézió–önkritika	.25	– .12	– .09
Identitás–gőg	– .55	.90	– .46
Európaiság–gőg	– .39	.69	– .39
Karakter–gőg	– .36	.64	– .36
Kohézió–gőg	– .34	.65	– .38
Identitás–méltányosság	– .36	– .34	.66
Európaiság–méltányosság	– .55	– .46	.95
Karakter–méltányosság	– .31	– .26	.54
Kohézió–méltányosság	– .46	– .45	.86

A 129. táblázat arra a hipotetikus kérdésre adható választ szemlélteti, hogy milyen etnocentrikus típusba tartoznának a románok, a magyarok és a szlovákok

³⁴ Az optimista, a pesszimista, illetve a szkeptikus álláspontokban rejlő finom distinkciókat negligáltuk, és csak a két etnikai csoport közötti különbségtevéstől való elzárkózást regisztráltuk a négy tematikus blokkban.

abban az esetben, ha ugyanakkora eséllyel élnének lokálisan többségi vagy kisebbségi helyzetben.

129. táblázat

Az etnocentrizmus típusai az etnikai csoportok szerint, százalék

	Önkritika	Gőgösség	Méltányosság
Erdélyi magyar	27	49	24
Erdélyi román	44	30	27
Szlovákiai magyar	16	54	30
Szlovákiai szlovák	31	11	58
Összesen	30	36	34

A globális kisebbségi helyzet – részben a kisebbségben élés okozta félelemből, részben a történelmi múltban gyökerező önteltségből táplálkozó – gőgösséget szül mind Erdélyben, mind Dél-Szlovákiában. A gőgösség azonban Erdélyben a románok körében is előfordul – közel egyharmadukra jellemző –, miközben közel felük negatív karakterjegyekkel ruhazza fel a románságot. Az önvád és a gőgösség együttes jelenléte eredményezheti, hogy lokális többségben gőgösen hangoztatják etnikai fölényüket a magyarokkal szemben, míg lokális kisebbségben a méltányosság és az önkritika is teret nyer.

Szlovákiában a globális többségben élő szlovákokra nem jellemző a gőgösség, annál inkább a méltányosság. A szlovákok lokális többségben még inkább hajlanak a szlovák–magyar etnikai csoport összehasonlításánál egyfajta méltányosságra a magyarokkal szemben. Lokális kisebbségi helyzetben az előbb említett méltányos beállítódást önvád és önkritika kíséri.

A globális kisebbségi helyzetben élő magyarok lokális helyzete sem Erdélyben, sem Dél-Szlovákiában nem befolyásolja az etnocentrikus érzületeket: éljenek a magyarok akár lokális többségi, akár kisebbségi helyzetben, többségükre a gőg jellemző, és csak nagyon kevesen mutatnak méltányosságot a szlovákok, illetve a románok iránt.

A hétköznapi gondolkodás jó ismerői körében szokás az etnocentrizmusra mint „megbocsátható vétekre” gondolni, aminek oka a mindennapiság által szükségképpen korlátozott perspektíva és a kognitív ökonómia iránt mutatkozó felettébb célszerű szükséglet.

Demokratikus viszonyok között, amelyek az embert kiragadják természetes közösségeiből, és másodlagosan létrejött, az elképzelésen alapuló közösségek keretei közé helyezik, az etnocentrizmus létjogosultsága megkérdőjeleződik.

A 130. táblázat azt a megnyugtató következtetést támasztja alá, miszerint az etnocentrizmus az általunk vizsgált kárpát-medencei nemzeti csoportok egyikére sem jellemző specifikusan. A 131. táblázat jóval fontosabb következtetés levonására ad lehetőséget. Ez a táblázat ugyanis azt mutatja, hogy – nemzeti hovatartozástól függetlenül – az etnocentrizmus arca ugyanolyan. Nevezetesen, akár román, akár szlovák, akár kisebbségi magyar válaszadókról

van szó, ha egyszer az etnocentrizmus nemzeti identitásuk elemeként meghatározó pszichológiai szerephez jut, ez egyben az etnikumközi konfliktusok kiéleződésének lehetőségét is magában rejt. A kiéleződés nem feltétlenül jelent tényleges konfliktuskereső viselkedést, elég, ha csak anticipációként van jelen az etnocentrikus személy elvárásai horizontján. Az önmagukat beteljesítő jóslatok az etnocentrikus anticipációkra is érvényesek. A táblázat másik fontos tanulsága, hogy a jelek szerint az etnocentrizmusnak van egy manifeszt és van egy latens változata. Másként nem magyarázhatjuk, hogy a névtelenek nevezett válaszadói csoport körében a konfliktuspotenciál majdnem ugyanolyan magas, mint azok körében, akik egyértelműen etnocentrikus válaszokat adtak.

130. táblázat

Mennyire tartja valószínűnek, hogy itt (Romániában, illetve Szlovákiában) egy, a Jugoszlávia felbomlását követő etnikai konfliktus robbanhat ki magyarok és románok, illetve magyarok és szlovákok között?
(1–5 osztályzatok átlagai, etnikai csoportok szerint)

	Átlag
Erdélyi magyar	2.25
Erdélyi román	1.96
Szlovákiai magyar	2.02
Szlovákiai szlovák	2.02

131. táblázat

Mennyire tartja valószínűnek, hogy itt (Romániában, illetve Szlovákiában) egy, a Jugoszlávia felbomlását követő etnikai konfliktus robbanhat ki magyarok és románok, illetve magyarok és szlovákok között?
(1–5 osztályzatok átlagai, az etnocentrizmus típusai szerint)

	Átlag
Békebarátok	1.85
Euro-szkeptikus idealisták	1.90
Névtelenek	2.14
Gógósok	2.28
Kooperálók	1.83

Tévúton járunk, ha azt feltételezzük, hogy a nemzeti hovatartozás üzenetének meghallói egyfelől szélsőségesekre, másfelől mérsékeltre bonthatók, és a két tábor között helyezkednek el a közömbösök, vagy, ahogyan ebben a dolgozatban nevezzük őket, a névtelenek. A nemzeti hovatartozás üzenetének közönsége társadalom-lélektanilag dinamikus, képlékeny, tele potenciális feszültséggel a mélyben, amelynek felszíni hallgatása megtévesztő. A kooperatív, nem nulla összegű nemzetközi kapcsolatok és az etnikumközi harmónia hívei nem áltathatják magukat. Ők az igazi kisebbség a Kárpát-medencében.